

СПЕЦИФІКА ПСИХОЛОГІЧНИХ АСПЕКТІВ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ БЕЗРОБІТНОЇ МОЛОДІ В ПРОЦЕСІ ПРОФОРІЄНТАЦІЇ

У статті розглянуті деякі питання проблеми безробіття серед молоді та невизначеності молодих людей щодо вибору професії, що в подальшому приводить до проблем із працевлаштуванням. Розглянуті стратегії поведінки та підходи до формування і реалізації професійного потенціалу молоді.

Ключові слова: самовизначення, професійне самовизначення, самоактуалізація, самореалізація, самоствердження, професійна переорієнтація.

Сучасні соціальні науки розглядають безробіття як закономірне явище розвитку суспільства в ринкових умовах. За останні роки ринок праці в Україні стає значно більш динамічнішим і диференційованим. Поява нових фахових спеціальностей замість тих, що втратили актуальність, ринкові потреби у висококваліфікованих працівниках, що володіють досить високою кваліфікацією, постійне підвищення вимог до рівня знань і вмінь спеціалістів - все це змушує фахівців підвищувати власну конкурентоспроможність за рахунок підвищення кваліфікації, оволодіння новими, або додатковими навичками, методиками, знаннями завдяки системам перепідготовки, перенавчання, змін професійної діяльності й спрямованості. Зміна професії (вимушена або добровільна), перенавчання з метою працевлаштування стають основними етапами процесу професійної орієнтації молоді [22].

Найбільш гостро економічні, соціальні і психологічні наслідки безробіття, нестабільність ринку праці, невизначеність трудових відносин в першу чергу відчуває на собі молодь. Ця соціальна група характеризується надзвичайно динамічними соціальними потребами і обмеженістю власних ресурсів. Останній чинник є основою низької конкурентоспроможності сучасної молоді на ринку праці. Безробіття молоді в науковій літературі отримало назву маргінального, до цієї групи відносяться безробітні жінки та інваліди, тобто особи, що мають бути віднесені до слабо захищених верств населення [10]. Проведені численні дослідження свідчать, що низька конкурентоспроможність молоді обумовлена дією наступних факторів і чинників:

- Сучасні роботодавці в кризових умовах віддають перевагу кваліфікованим працівникам, висуваючи такі умови, які молодь реально задовольнити не може. Відсутність досвіду роботи, у людей, які щойно закінчили навчальний заклад, або тих що знаходяться у процесі здобуття освіти, суттєво знижує можливість їх працевлаштування і зумовлює зростання безробіття в Україні серед населення віком 15-24 років [11].

- Згідно статистичних даних станом на 2009 рік в Україні функціонувало 920 вищих навчальних закладів, випускники яких лише в 19,5% випадків пра-

цевлаштувалися за направленням учбових закладів. З п'яти випускників українських ВНЗ чотирьом доводиться шукати роботу самостійно, при цьому за 2-3 або кілька місяців до закінчення понад 60% випускників не мають уявлення, де працюватимуть, багатьом з них важко застосувати набуті (і переважно теоретичні) знання на практиці [12].

- Значна частина студентів і випускників ВНЗ характеризується проявами інфантилізму, низькою діловою активністю. У зв'язку з цим майже 20% студентів не переймаються питанням власного працевлаштування, а 8% із них впевнені, що не отримають бажану роботу і високу заробітну плату. До останньої категорії входять студенти, що погоджуються на невідповідну оплату власної майбутньої роботи. Інфантилізм прослідковується й у тому, що більшість таких студентів з дитинства орієнтована на отримання життєвих благ за кошти батьків, друзів, сексуальних партнерів або колег. Ще одним джерелом інфантилізму в деяких випадках є тотальний патерналізм з боку держави.

- Трудова нестабільність молоді пов'язана зі скороченням на підприємствах робочих місць (43,0%) – структурне та технологічне безробіття, звільнення за власним бажанням (27,4%) – нестабільне та фракційне безробіття, відсутність працевлаштування після закінчення загальноосвітніх та вищих навчальних закладів (13,7%), влаштування на роботу неофіційно (сезонне та приховане безробіття), декретні відпустки молодих жінок [10].

- У 2011 році рівень безробіття населення віком від 15 до 24 років досяг 37,3%, з яких жінки склали 18,7%, чоловіки - 18,6%, представники міського населення – 20,2%, сільського – 17,1% [10]. В 2012 році цей показник серед молоді Іспанії складав 25%, а в Греції – ще вище.

Невизначеність соціально-професійного вибору, низькі стартові майнові можливості професійної мобільності, негарантований характер сталої зайнятості визначають необхідність розробки принципово нових стратегій і підходів до формування і реалізації професійного потенціалу молоді. Тому об'єктивна оптимізація професійних і життєвих стратегій молоді є першочерговим завданням трудової політики держави і суспільства в цілому.

Існує безліч способів, що могли б допомогти суттєво скоротити в Україні рівень молодіжного безробіття, серед них можна зазначити наступні:

1. Впровадження програм стажування майбутніх спеціалістів, під час яких студенти і молоді фахівці навчаються застосовувати теоретичні знання і втілювати їх в практичній діяльності.
2. Стимулювання молоді до участі у волонтерських проектах, що розвиває почуття персональної відповідальності, ініціативності, соціальної активності.
3. Надання школярам та студентам у навчальних установах консультацій з профорієнтації і працевлаштування. Це допоможе їм зважити всі переваги і недоліки при виборі майбутньої професії.

Застосування відповідних підходів дає можливість досягти позитивного результату лише за умови тісної співпраці відповідних державних органів із навчальними закладами та роботодавцями.

Практика психологічного консультування дозволяє навести декілька прикладів негативного ставлення підлітків і юнаків до роботи. Висловлення типу - «навіщо працювати, коли, все одно, не можна багато б заробити», «якби, попрацювавши один день, можна було заробити на все життя», «краще зовсім не працювати, ніж працювати за дріб'язкові гроші», – саме це доводиться досить часто чути від молоді при проведенні професійно орієнтованого консультування [7].

Бажання більше заробляти, що притаманне сучасній молоді і призводить до пошуку «легкого» заробітку, тобто такого, що відбувається за межами робочих місць, що забезпечуються державою, а іноді й за межами самої держави, що зумовлює суттєву втрату Україною кваліфікованих працівників і молодих спеціалістів. Важливим є той факт, що іншого виходу зі складного становища, ці люди для себе не знаходять, маючи обмежене світосприйняття і сприйняття себе у навколишньому світі [1].

У зв'язку з цим важливу роль мають відігравати психологічні тренінги усвідомлення власних можливостей і здібностей. Головною ідеєю тренінгу і розвитку стає концепція впевненості підлітків у власних силах і можливостях, що розуміється як настанова людини по відношенню до себе і власної поведінки у соціальному оточенні, зняття психологічних обмежень власного розвитку [8]. Ефективними виглядають також програми усвідомлення і розвитку здібностей дитини, що обумовлюють її пристосування до ситуації, що може змінюватися в умовах трансформаційного розвитку суспільства.

1. Завдання, що необхідно вирішити першечергово для молоді є: формування головних мотивів трудової діяльності.
2. Підвищення значущості для людини необхідності постійної праці для розвитку особистості.
3. Зняття обмежуючих («блокуючих») настанов щодо особистісних здібностей і обмеженості власних можливостей.
4. Розширення рамок світосприйняття і знаходження свого місця у соціумі [13].

Представлене у концепції професіоналізму А.К.Маркової актуальне для сьогодення поняття самовизначення вживається фахівцями в різних значеннях – особистісне самовизначення, соціальне самовизначення, професійне самовизначення [13].

Визначення сутності професійного самовизначення особистості лишається невирішеною проблемою, вивчення якої посідає важливе місце в науковому доробку представників різних наукових напрямків. Професійне самовизначення особистості являє собою систему оцінок та критеріїв, сформульованих у суспільстві для певної людини. Вони визначають приналежність особи до професії, одержання фахової освіти і відповідне оцінювання себе в цьому сенсі [14]. Особливої актуальності ця проблема набуває у площині психологічного аналізу, котрий реалізується через призму індивідуального досвіду особистості, а її головним стрижнем стає визначення цілей та постановка мети діяльності [15]. У вітчизняній психології є чимало напрацювань з теорії професійного самовиз-

начення, які визначають сучасні підходи до проблеми і в першу чергу результати дослідження Є.О.Климової [3], Є. Головахи [2]. Особливістю цих робіт є акцентування на проблемі виокремлення особистісних аспектів професійного самовизначення особистості.

Зарубіжні концепції самовизначення особистості розглядають різні аспекти проблеми у контексті вивчення онтогенезу людини. Тотожний поняттю самовизначення є запропонований Е. Еріксоном термін «ідентичність», тобто почуття адекватності та володіння особистістю власним «Я», незалежно від змін, що відбуваються у навколишньому середовищі і суспільстві. Самовизначення особистості неможливе без супутнього формування групової ідентичності, без порівняння себе з іншими, знаковими (важливими) для людини особистостями. Е. Еріксон стверджує, що за умов успішного вирішення питання ідентичності, особистість чітко визначає для себе, де перебуває і хто її оточує, куди спрямовується, коли вона визначає для себе, хто вона є, це найчастіше дає їй можливість подолати кризу самовизначення, попереджає розвиток інфантилізму, пасивного очікування, пролонгації дитинства, що в результаті ефективно нейтралізує проблему молодіжного безробіття [16].

Професійне самовизначення особистості з позицій діяльнісного підходу розглядає також Є.О.Климов: «Професійне самовизначення (ПС) - зазначає він, - це діяльність людини, яка набуває того чи іншого змісту в залежності від етапу її розвитку, як суб'єкта праці » [17]. Є.Головаха розглядає ПС у зв'язку з життєвими перспективами особистості, що досліджуються в контексті головної життєвої мети і планів [2; 5]. Головною метою ПС є поступове формування внутрішньої готовності до усвідомлення і самостійної побудови діяльності, корекції і реалізації перспектив власного професійного розвитку, готовності самостійно знаходити особистісно-значущий сенс в конкретній професійній діяльності [6; 21]. Розмаїття концептуальних підходів до проблеми ПС викликана не лише складністю цього питання, але й культурно-історичною обумовленістю реалізації самовизначення більшістю людей, що проживають в конкретній країні, регіоні. Все це робить проблему багатоаспектною за способами вивчення і вирішення. Складність визначення сутності поняття пов'язана з існуванням таких близьких понять як самоактуалізація, самореалізація, самостановлення, що часто розкриваються через «захопленість значущою роботою»(А. Маслоу), через «справу, яку робить людина» (К. Ясперс). В.Франкл визначає повноцінність людського життя через її здатність «виходити за межі самої себе», а головне – віднаходити новий сенс в конкретній справі (наприклад, в професійній діяльності) і в усьому житті [9]. І. Кон, розмірковуючи про самовизначення і самореалізацію тісно пов'язує їх із домінуючою справою, що виконується, з діяльністю, стосунками з оточуючими, спілкуванням [4; 22]. Проблема ПС тісно пов'язана з профорієнтацією та профпереоорієнтацією особистості, тобто професійну переорієнтацію слід розглядати як частину ПС особистості. Самовизначення передбачає розвиток самої готовності людини самовизначатися. В цьому контексті Н. Пряжников пропонує виокремлювати духовні потреби особистості в професійній діяльності:

1. усвідомлення ціннісно-моральної основи самовизначення;
1. усвідомлення цінності професійної освіти;
2. усвідомлення сенсу свого життя і відповідної професійної діяльності [6].

Під поняттям цінності розуміють певні характеристики суб'єкту, що знаходиться і часто використовуються у його традиційному середовищі. Цінність не може бути об'єктивно правильною характеристикою, хоч для надання ваги окремим цінностям особистість може посилатися на думку членів суспільства, сім'ї, наукову картину світу, етико-психологічні основи чи навіть на релігію [18]. Суб'єктивний ціннісний підхід є реальним і необхідним при самовизначенні особистості молодшої людини у зв'язку з цим окремі ціннісні уявлення необхідно активно і професійно культивувати у свідомості молодого покоління як потенційного суб'єкту праці, не розраховуючи на те, що вони самі сформується самостійно [18].

Активність ПС (відповідно самооцінок, взаємооцінок, оцінок суспільства) пов'язана з глибокими, сильними емоційними переживаннями підлітків і молодих людей, що, наприклад, позбавлені роботи [14]. Формування особистості за таких умов супроводжується не лише втратою перспективи щасливого життя у майбутньому, але може призвести і до втрати сенсу життя, невротичних зривів, серйозних порушень внутрішнього світу особистості. У зв'язку з цим виникає гостра потреба у правильному підході до планування відповідних психологічних тренінгів, консультацій, семінарів з профорієнтації [19; 23]. Виокремлення цих компонентів професійного самовизначення особистості дозволяє розглядати професійну переорієнтацію не лише як вибір суб'єктом тієї чи іншої професії, але і як вибір стратегії професійного розвитку, тобто особистісно-індивідуальних сенсів і перспектив власного розвитку. Тому перспектива розробки цієї проблеми полягатиме в пошуку і створенні спеціальних засобів та методів ціннісно-моральної, смислової і професійної переорієнтації широких верств безробітної молоді [20; 23].

З формальної точки зору професійна переорієнтація - це доволі тривалий і складний процес і період переходу особистості від однієї професії до іншої. У змістовному сенсі в цей час відбувається свідоме визначення особистістю професійних орієнтирів і реалізація їх у спільній діяльності шляхом засвоєння спеціальних знань, формувань, вмінь і навичок, релевантних обраній професійній спеціалізації. Автори визначають, що цей період характеризується свідомим прийняттям обраної професії і пошуком особистістю значимих сенсів діяльності, подальшого особистісного і професійного розвитку [20].

Висновок

Поява нових спеціальностей вимагає високої кваліфікації, підвищення вимог до рівня знань і вмінь спеціаліста - все це змушує безробітного підвищувати власну конкурентоспроможність за рахунок підвищення кваліфікації, оволодіння додатковими і новими навичками, новим фахом завдяки перепідготовці і перенавчанню, змінювати професійну діяльність і спрямованість. Переорієнтація молодих і безробітних стимулює і створює сприятливий рефлексивний простір з можливістю самостійного й усвідомленого пошуку смислів діяльнос-

ті, активізації самоаналізу і професійної самосвідомості, ефективнішого пошуку інформації і прогнозування подальшого професійного розвитку, пошуку шляхів власної професійної реалізації. Підвищення конкурентоспроможності на ринку праці, ефективної самопрезентації.

Література

1. Брушлинський А.В. *Психология субъекта: индивида и группы* (ч.1) / Брушлинський А.В. // Психологический журнал. – 2002. – Т.23. – № 1. – С. 71-80.
2. Головаха Е.И. *Жизненная перспектива и профессиональное самоопределение молодежи* / Е.И. Головаха. – К.: Наукова Думка, 1988. – 175 с.
3. Климов Е.А. *Введение в психологию труда* / Е.А. Климов. – М.: Изд-во МГУ, – 1988. – 346 с.
4. Кон И.С. *В поисках себя: личность и ее самопознание* / И.С. Кон. – М.: Политиздат, – 1984. – 254 с.
5. Пряжников Н.С. *Профессиональное и личностное самоопределение* / Н.С. Пряжников – М., 1996. – 237 с.
6. Пряжников Н.С. *Психологический смысл труда* / Н.С. Пряжников – М., 1996. – 184 с.
7. Селівестрова Н.І. *Педагогіка виховання і державотворення* / Н.І. Селівестрова // Соціалізація особистості: збірник наукових праць. – К.: МПУ, – 1999. – С. 13-23.
8. Фоміна Л. *Як знайти роботу* / Л. Фоміна. – М.: 000 «ТК Вербі», – 2002. – 137 с.
9. Франкл В. *Человек в поисках смысла* / В. Франкл. – М.: Прогресс, 1990. – 367 с.
10. Електронний ресурс / Режим доступу: http://pidruchniki.ws/10560412/ekonomika/klasifikatsiya_vidiv_form_bezrobit_tya
11. Демченко А. П., Кучумова І. Ю. *Проблеми працевлаштування молоді в Україні* / Харківський торговельно – економічний інститут КНТЕУ.
12. Заярна Н.М. *Проблеми працевлаштування молоді в Україні* / Н.М. Заярна // Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України. – 2010. – Вип. 20. – № 9. – С. 150-153.
13. Волкова Н.В. *Політика держави щодо зайнятості молоді та її ефективність* / Н.В. Волкова // Науково-теоретичний журнал Дніпропетровської державної фінансової академії. – 2010. – № 1 (23). – С. 30-32.
14. Селівестрова Н.І. *Поняття самовизначення у психології* / О.М Легун // Збірник наукових праць КПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України. – Проблеми сучасної психології. – 2010. – №. 7 – С. 360-369.
15. Эриксон Э. *Идентичность: юность и кризис* / Э. Эриксон. – М.: Издательская группа «Прогресс» 1996. – 344 с.
16. Климов Е.А. *Психология профессионального самоопределения* / Е.А.

- Климов // Учебное пособие для студентов высших педагогических учебных заведений. – М.: Издательский центр «Академия», 2004. – 304 с.
17. Поваренков Ю.П. Психологическое содержание профессионального становления человека / Ю.П. Поваренков. М., 2002. – 243 с.
 18. Маркова А.К. Психология профессионализма / А.К.Маркова. – М: Международный гуманитарный фонд “Знание”, 1996. – 196 с.
 19. Boreham N. Gray P. Professional Identity of teachers in their early development / N. Boreham // University of Stirling . – 2008. Stirling – 412 p.
 20. McElhinney Professional Identity Development: A Grounded Theory Study of Clinical Psychology Trainees / McElhinney // The University of Edinburgh. – 2008. Edinburgh – 338 p.
 21. Winslade J. Storying professional identity / J. Winslade // The International Journal of Narrative Therapy and Community Work. – 2002. – V. 54. – № 4. – P. 724 – 726.
 22. Проблема профессионального и личностного самоопределения в контексте профессионального развития и самосовершенствования / Л.И. Катаева, Т.А. Полозова; под общ. ред. А.А. Деркача. М.: Изд-во РАГС. – 2006. – 36 с.
 23. Могилевкин Е.А. Карьерный рост: диагностика, технологии, тренинг / Е.А. Могилевкин // Монография – СПб.: Речь. – 2007. – 336 с.

В статье рассмотрено некоторые вопросы проблемы безработицы среди молодежи и неопределенности молодых людей в выборе профессии, что в дальнейшем приводит к проблеме с трудоустройством. Рассмотрены стратегии поведения и подходы к формированию и реализации профессионального потенциала молодежи.

Ключевые слова: самоопределение, профессиональное самоопределение, самореализация, самоутверждение, профессиональная переориентация.

The paper considers some of the issues the problem of youth unemployment and the uncertainty of young people choosing a career, which further leads to the problem of finding a job. Examined behavioral strategies and approaches to the formation and professional potential of young people.

Keywords: self-determination, professional self, self-realization, self-assertion, professional reorientation.